

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

Формулювання розумного строку в ході розгляду справ судами цивільної юрисдикції

В.А. Бортняк
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У.-В. І. Скрипук
студентка, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Право людини на справедливий суд відіграє основоположну роль у демократичному суспільстві. Саме суд є тією ланкою влади, що має найбільш об'єктивно та незалежно оцінювати спірні правовідносини, і виходячи з цього забезпечувати захист порушених прав людини. Забезпечення права не може не втратити своєї цінності, якщо винесення справедливого рішення буде затягуватись, і, звісно, якщо це рішення не буде виконуватись.

Право человека на справедливый суд играет основополагающую роль в демократическом обществе. Именно суд является тем звеном власти, которая имеет наиболее объективно и независимо оценивать спорные правоотношения, и исходя из этого обеспечивать защиту нарушенных прав человека. Обеспечение права не может не потерять свою ценность, если вынесение справедливого решения будет затягиваться, и, конечно, если это решение не будет выполняться.

A human right on a just court has a fundamental role in democratic society. Exactly a court is the that link of power that has most objectively and independently to estimate litigious legal relationships, and coming from it to provide defence of the broken human rights. Providing of right loses the value, if taking away of just decision will delay, and, certainly, if this decision will not be executed.

Ключові слова: розумний строк, процесуальний строк, розгляд цивільної справи, відшкодування шкоди.

Постановка проблеми

В українському законодавстві на сьогодні не врегульовано питання визначення розумного строку розгляду цивільних справ вітчизняними судами, що наділені правом делегувати свої повноваження в цій сфері. Нині в жодному нормативно-правовому акті не сформульовано поняття «розумний строк», а також чітко не визначено перелік підстав щодо його визначення та обчислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науково-теоретичним підґрунтям для написання статті є праці в галузі цивільного права та процесу, господарського права та господарського процесу, конституційного, адміністративного та підприємницького права, зокрема, таких авторів, як: П. Пилипчук, О. Бартовщук, Л.П. Стеблюк, А.О. Банчук, Р.О. Куйбіда, М. де Сальвіа, Т.І. Калініна, В.В. Онопенко, О. Толочко та інші. Нормативною основою роботи є чинне процесуальне законодавство, а також міжнародні правові акти, що регулюють і визначають процесуальну діяльність суду.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Адаптація законодавства України до законодавства розвинених країн відбувається повільними темпами. Погляди на розвиток, становлення та особливості дії норм цивільного процесуального права різні, але єдиним є висновок про те, що правильне застосування норм цього права сприятиме покращенню як розгляду цивільних справ, так і винесенню об'єктивного рішення.

Формулювання цілей статті

Метою запропонованої наукової праці є дослідження на основі аналізу законодавства України та судової практики питання затягування строків розгляду справи в суді, визначення сутності поняття «розумний строк», а також доцільності його законодавчого закріплення.

Автори ставлять перед собою завдання дослідити історію визначення розумного строку із застосуванням теорій відомих

науковців, а також певних судових справ у цій галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основний Закон країни гарантує кожній особі незалежно від громадянства, соціального статусу та інших критеріїв право захищати свої права і свободи в судовому порядку (ст. 55 Конституції України) [1]. Одним із принципів такого захисту є принцип верховенства права, який потрібно розуміти не лише як право на справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом, а й право на судовий розгляд без невинуватих зволікань [2, с. 18]. Інтерпретація цього принципу дає можливість звести його до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), у якій також зазначено: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...» [3]. Саме ця дефініція вимагає дослідження проблем, пов'язаних із удосконаленням процесів визначення розумного та справедливого строку розгляду спорів у судах.

Цивільний процесуальний кодекс України містить матеріальну норму, відповідно до якої цивільна справа розглядається судом протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця [4, ст. 157]. Як видно з вищеведеного, Цивільний процесуальний кодекс України відповідає Конвенції в частині розгляду справи протягом розумного строку, але практика судової діяльності дає підстави стверджувати протилежне, а саме – ст. 6 Конвенції Україною не дотримується, про що свідчать статистичні дані. Зокрема, Міністерством юстиції України було надано інформацію, відповідно до якої на кінець 2005 р. Європейським судом було розпочато розгляд понад 40 справ стосовно тривалості провадження в судах України. Кількість скарг щодо перевищення розумних строків, направлених до Суду від громадян та юридичних осіб, зростає. При цьому, як правило, скаржать-

ся на тривалість розгляду, що перевищує п'ять, сім, а то й десять років.

За останніми даними, у Європейському суді було зареєстровано понад 15 тисяч заяв [5], детальний аналіз яких свідчить, що переважна більшість стосується надмірної тривалості досудового слідства, судового розгляду чи виконання судових рішень і відсутності правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні. Як наслідок, бюджет України зазнає невинуватених асигнувань та імідж країни на міжнародній арені погіршується.

Щоб з'ясувати, яким чином впливає порушення права особи на розгляд справи протягом розумного строку, потрібно розглянути частину позовів до Європейського суду про захист такого права.

Так, у справі «Лещенко і Толюпа проти України» розгляд цивільного позову про відшкодування шкоди розпочато в листопаді 1993 р. і закінчено винесенням ухвали Верховним Судом України 4 грудня 2003 року. Загальна тривалість провадження у справі становила понад 10 років і 1 місяць. Європейський суд звернув увагу на те, що основною причиною затягування розгляду було неодноразове направлення справи на новий розгляд [10].

У справі «Смирнова проти України» розгляд позову про поділ спадщини розпочато у травні 1997 р., і на час винесення Європейським судом рішення (08.11.2005) справа все ще була на розгляді в суді першої інстанції (Баглійський райсуд, м. Дніпродзержинськ). При цьому двічі рішення суду першої інстанції було скасовано апеляційним судом Дніпропетровської області та справу направлено на новий розгляд [11].

У справі «Павлюлинець проти України» тривалість розгляду скарги заявника на рішення Управління соціального захисту на час винесення Євросудом рішення щодо суті справи становила близько п'яти років і двох місяців, і розгляд справи не був завершений. При цьому Європейський суд не враховував періоди, упродовж яких за затягування був відповідальний заявник [12].

За інформацією, наданою Державною судовою адміністрацією та Верховним Судом України на запит Міністерства юстиції України, з порушенням процесуальних строків розгляду судами першої інстанції та в апеляційному порядку у 2008 р. було розглянуто 270900 цивільних справ, у 2009 р. – 307165 справ, у I півріччі 2010 р. – 168115 цивільних справ. За інформацією, наданою Верховним Судом України, станом на жовтень 2010 р. на розгляді Судової палати у цивільних справах за касаційними скаргами та касаційними поданнями знаходилось 25 000 справ. Відповідно до інформації, наданої Департаментом державної виконавчої служби Мін'юсту, станом на 1 січня 2011 р. лише в Києві з різних причин залишались невиконаними 56269 виконавчих документів [13].

Відповідно до ст. 1 Конвенції гарантування її втілення покладається на саму державу та відповідні органи. У зв'язку з цим, недотримання норм Конвенції дає особі повне право звернутися до відповідної судової інстанції про відшкодування шкоди, завданої таким правопорушенням. Однак детальний аналіз чинного законодавства України дає змогу зробити висновок: у державі немає відповідної нормативно-правової бази, спрямованої на регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з порушенням права особи на розгляд її справи в судовому порядку протягом розумного строку.

У тому, що в Україні відсутній ефективний засіб захисту у випадку, коли термін розгляду справи порушено, переконаний і Європейський суд з прав людини, дійшовши такого висновку в ході розгляду справи «Меріт проти України». У результативній частині рішення Суду було зазначено, що з боку України порушено статті 6 та 13 Конвенції [9].

Європейський суд 29 листопада 2005 р. розглядав справу «Шевченко проти України». Заявник оскаржував порушення з боку України вимог статей 6 та 13 Конвенції [6]. Суд виступив на стороні заявника, зобов'язавши Україну сплатити справедливую сатисфакцію. Це рішення мало б спонукати законодавчий орган вжити від-

повідних заходів, проте жодних змін чи поправок не було прийнято. Іншим шляхом пішла Польща, коли Європейський суд за наслідками слухання справи «Кудла проти Польщі» констатував порушення з боку останньої вимог ст. 13 Конвенції [7], задовольнивши вимоги заявника у формі справедливої сатисфакції. Слухання справи проходило у 2000 р., а вже 17 червня 2004 р. парламент Республіки Польща ухвалив Закон «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду». На виконання рішень Європейського суду з прав людини відповідні закони прийнято в Хорватії, Словачькій Республіці та інших країнах. Законопроекти із зазначених питань розробляються в Португалії та Фінляндії, в Італії вже діє закон «Пінто». Тобто, країни, що стали на шлях демократичного розвитку, приймають відповідні акти на національному рівні, що зобов'язана зробити й Україна.

Для розкриття суті вказаної проблеми необхідно відповісти на три найголовніших запитання:

1. Яким повинно бути визначення поняття «розумні строки»?
2. Чи потрібно приймати окремий закон, спрямований на правове регулювання в контексті розгляду справи протягом розумного строку?
3. Чи варто запозичувати розроблену іншими країнами форму механізму захисту прав і свобод людини в разі порушення права особи на розгляд її справи протягом розумного строку?

Цивільне процесуальне законодавство містить таке поняття, як «протягом розумного строку». Однак питання захисту прав особи на судовий розгляд і виконання рішення суду протягом розумного строку не врегульовано чинним національним законодавством узагалі. Це призводить не лише до обмеження прав осіб, справи яких нерозумно довго знаходяться/знаходилися на розгляді в суді, а й до того, що Європейський суд виносить більшу кількість рішень проти України.

Коли йдеться про врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з порушенням

права особи на розгляд цивільної справи протягом розумного строку, перш за все мається на увазі прийняття парламентом відповідних норм. Оскільки ці правовідносини виникають із цивільного права, то потрібно прийняти відповідні зміни:

1. Доповнити главу 82 Цивільного кодексу України статтею про те, що незалежно від вини суду чи судді, кожна особа має право на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи в судах.

2. Внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України, пов'язані з порядком надання скарги про перевищення розумного строку розгляду справи та відшкодування завданої цим шкоди.

3. Прийняти Закон України «Про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи в судах».

Перший вагомий крок у цьому напрямі було зроблено Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини Міністерства юстиції України у 2002 р. із залученням провідних юристів – фахівців у галузі захисту прав людини та представників судової гілки влади. Саме вони розробили перший в Україні проект закону, спрямований на врегулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з порушенням права особи на розгляд справи протягом розумного строку. Законопроект має назву «Про захист права особи на досудове провадження, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку».

Проте ні в комітетах, ні в Апараті Верховної Ради України подібний законопроект не було зареєстровано. Однак Україні необхідно прийняти закон, спрямований на відновлення порушеного права особи на судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку шляхом звернення до суду з відповідною скаргою та закріплення права особи на компенсацію за перевищення розумних строків досудового провадження, судового розгляду та виконання судового рішення, що набрало законної сили. При цьому компенсація

за перевищення розумного строку не є відшкодуванням шкоди, завданої цим перевищенням, і не позбавляє особу права на звернення до суду в разі задоволення скарги про перевищення розумного строку відповідного провадження з позовом про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої невинуватою тривалістю цього провадження. Водночас згідно з проектом закону констатація факту перевищення розумного строку відповідного провадження сама по собі може бути достатньою компенсацією, якщо суд дійде такої думки.

Щодо назви майбутнього законопроекту, то можна погодитися з Національним бюро, дещо її інтерпретувавши: Закон України «Про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення розумних строків розгляду справи в судах», що, на думку автора, більш повно відображатиме зміст і завдання закону.

Вказаний законопроект повинен стосуватися цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства. Адже критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх справ (складність справи, поведінка заявника, поведінка органів державної влади тощо).

Найбільшу дискусію спричиняє визначення самого поняття «розумні строки». Більшість схиляється до думки, що його треба розуміти як проміжок часу, протягом якого повинна бути вчинена певна процесуальна дія. Поняття «розумні строки» майже повністю збігається з поняттям «процесуальний строк». Однак між ними є межа, що дасть змогу конкретно апелювати до того чи іншого: поняття «строки» є набагато ширшим від поняття «розумні строки». Строки безпосередньо закріплюються в законі, а розумні строки застосовуються для кожної справи окремо, виходячи з об'єктивної точки зору судді. Як зазначив Європейський суд, затягування відбувається значною мірою внаслідок скасування рішення суду першої інстанції та направлення справи на новий розгляд. Європейський суд зазначив, що хоча він не уповноважений оцінювати якість су-

дочинства в державах-відповідачах, однак вважає, що направлення справ на новий розгляд зазвичай є наслідком помилок судів нижчих ланок, неодноразове направлення справи на новий розгляд у межах одного провадження виявляє серйозний недолік у судовій системі. У своїх рішеннях Європейський суд звертає увагу на те, що суди, які розглядають цивільні справи, не вживають жодних заходів, передбачених законодавством України, для боротьби з тактикою затягування, до якої вдаються відповідачі у справах. Зокрема, суд досить рідко розглядає питання щодо слухання справи за відсутності відповідача чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КУпАП) [8], а примусовий привід судді взагалі використовують лише в критичних випадках.

Необхідно також чітко визначити, коли розпочинається та закінчується перебіг розумних строків розгляду справи в суді. Відповідно до ст. 6 Конвенції, у цивільних, господарських і адміністративних справах перебіг провадження розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі.

У разі порушення прав особи щодо розгляду її справи протягом розумного строку, відповідальність покладається на державу на підставі того, що затягування, в більшості випадків, настає у зв'язку з нерегулярним призначенням судових засідань, великими інтервалами між ними; передаванням або пересиланням справи з одного суду до іншого; невиконанням судом заходів стосовно дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів; повторним направленням справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд.

Отже, слід зазначити, що поняття «розумність» у радянському цивільному процесуальному законодавстві не використовувалося і вперше в нинішньому його розумінні закріплено в ЦПК України, однак не розкрито. Проте п. 11 ч. 1 ст. 3 КАС України дає визначення поняття «розумний строк» – найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без

Цивільне право і цивільний процес

невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. На наш погляд, аналогічну норму необхідно закріпити в ЦПК України, визначивши поняття «розумний строк розгляду справ» у цивільному судочинстві.

Висновки

Таким чином, розумний строк розгля-

ду справи в суді є проміжком часу, протягом якого повинна бути вчинена певна процесуальна дія. Отже, як видно з визначення, поняття «розумні строки» повністю, або принаймні частково, збігаються з поняттям «процесуальний строк». Однак, розумні строки, на відміну від процесуальних строків, застосовуються під кожен окрему справу, виходячи із об'єктивної точки зору судді.

Список використаних джерел

1. Конституція України. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 144 с.
2. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2006. – 384 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>
5. Румянцева В.В. Коментар фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gave.ua/0/1957>
6. Справа «Шевченко проти України», Заява №10905/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://search.liga.net>
7. Справа «Кудла проти Польщі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – с. 1122.
9. Справа «Меріт проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org>
10. Справа «Лещенко і Толюпа проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>
11. Справа «Смірнова проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>
12. Справа «Павлюлинець проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>
13. Офіційний веб-портал Державної судової адміністрації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.court.gov.ua/dsa/>